

Венгерська В.
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Житомирського державного університету імені Івана Франка

Єврейські політичні партії та євреї в політичних партіях: соціально-класові, громадянські та національні дилеми (к. ХІХ ст. - лютий 1917 р.)

Формування чисельних національних «проектів» стало визначальною рисою «довгого» ХІХ ст. Пожвавлення націотворчих процесів припадає на період з 1905 р. до завершення Великої війни. В статті наголошується на особливостях функціонування єврейських політичних партій в окреслений період та відображення в їхній, діяльності різних модифікацій єврейського національного «проекту».

Формирование многочисленных национальных «проектов» определяло лицо «долгого» ХІХ в. Ускорение процессов национального строительства связывается с периодом начала революции 1905 г. и до завершения Великой войны. В статье акцентируется внимание на особенностях функционирования еврейских политических партий в названный период и отображение в их деятельности разных модификаций еврейского национального «проекта».

Formation of numerous national "projects" became defining feature of the "long" 19th century. The article focuses on the features of the Jewish political parties functioning within the mentioned period and display of various modifications of the Jewish national "project" in their activity.

Протягом ХІХ ст. стосунки між російською владою та євреями вибудовувались досить неоднозначно. Власне, коливання в ставленні та знятті гостроти «польського», «українського», «єврейського» питання засвідчували відсутність єдності у владному середовищі щодо методів та тактики діяльності стосовно названих проблем. Оскільки зміни в національній політиці мали певну циклічність, чергова хвиля антисемітизму припала на початок 80-х рр. ХІХ ст. Це явище набуло загальноєвропейського характеру [1]. Гасло «Жид гряде» було проголошено в Німеччині, в економічному житті якої євреї відігравали дуже помітну роль. В економічній царині євреї демонстрували більші

успіхи в порівнянні з менш повороткими сусідами, хоча цей факт не заперечував існування помітного про шарку єврейської бідноти.

Суттю нової фобії, модернізованого варіанту (епоха модерну ви-магала оновлення в усіх сферах життя) антисемітизму став страх пе-ред втратою економічних позицій, за якими, гіпотетично, могли по-тягнутися подальші неминучі втрати.

У Росії чергова хвиля антисемітизму була спричинена гучним скандалом довкола махінацій, в яких, звинуватили кампанію, що займалась постачанням армії в умовах російсько-турецької війни 1877-1878 рр. Співвласниками названої структури були три єврей-ські підприємці. Своєчасність постачання, якість товарів (продуктів та обмундирування) викликали серйозні нарікання. Цей факт було використано для нагнітання антиєврейської істерії. Її підтверджен-ням на загальнодержавному рівні стала поява «Тимчасових правил», запроваджених у травні 1882 р. У відповідності з ними, євреям забо-ронялось поселятися, купувати та орендувати нерухомість в сільській місцевості, тобто поза межами міських поселень, до яких відносили й містечка. Влада докладала значних зусиль до зменшення числа місте-чок, що негативно позначилось на умовах життя єврейських громад. На цей час в Російській імперії вже сформувався досить численний прошарок акультурованих та асимільованих євреїв. Однак суспільні настрої підігрівались новою антисемітською хвилею, що загрожувало посиленню відчуження. Лише в ліберальному та соціалістичному ко-лах євреїв не сприймали як «чужих».

Хоча в імперії зберігалась дія «межі осілості», назвати її нездола-ним муром було складно. Залишити окреслені території могли євреї з вищою освітою, фармацевти, повивальні бабки, інші фахівці, потреба в послугах яких залишалась гострою. Обмеження не поширювались на заможних підприємців та купців I гільдії. Збереження відсоткової норми вступу до середніх, спеціальних та вищих навчальних заклад-дів, хоча і регламентували кількість єврейських юнаків, які могли здо-бувати світську освіту, досить часто порушувалась. Це призводило до збільшення кількості молоді, яка виривалась за межі традиційного єврейського світу та набувала нових навичок, потрапляла під дію мо-дернізаційних процесів.

У монографіях А. Іванова [3; 4, с 89-90] наводяться цікаві цифри, які досить промовисто змальовують темпи та рівень асиміляції євре-їв, що потрапляючи в умови русифікованих міст, виходили за межі містечкового світосприйняття. Високі темпи асиміляції та позитив-

не ставлення до цього явища в переважній більшості демонстрували студенти, які належали до вищих соціальних прошарків, та походили із більш заможних родин.

Асиміляційні процеси співпадали із захопленням модними в той час соціалістичними віяннями. Навіть один із суто єврейських на-ціональних «проектів» - сіонізм мав соціалістичні відгалуження. Ця складова сіонізму передбачала наявність національно-культурної ав-тономії для євреїв в межах нових держав, що дозволяло зберігати свою специфіку. Як приклад, єврейські робітники повинні були мати свої їдальні з кошерною їжею, вихідні в суботу та на єврейські свята тощо. Значна соціалістична «компонента» містилась і в іншому «проекті» - автономізмі. Ідеологічна платформа соціалістичного автономізму бу-дувалась на тому, що єврейський робітничий клас є складовою час-тиною світового пролетаріату, а також рушійною силою в боротьбі за звільнення євреїв Росії. Саме тому, наголошувалось на існуванні спе-цифічних завдань, розв'язання яких можливе виключно в межах полі-тичної організації єврейського пролетаріату в кожній окремій країні. Прибічники територіалізму не наполягали на тому, щоб створювати державу виключно в Палестині. Як можливі варіанти розглядались Канада, Австралія, Лівія, навіть Кенія.

У 1899 р. було створено сіоністську партію соціалістичного типу «Поалей Ціон». Базова ідея організації полягала в наступному: єв-рейський пролетаріат, поділяючи долю світового пролетаріату, ра-зом із тим, має особливі, специфічні проблеми, які можуть бути ви-рішені лише шляхом концентрації єврейського робітничого класу в Ерец-Ізраель.

Дещо раніше, а саме в 1897 р. у Вільно заснували соціал-демократичну партію марксистського спрямування під назвою «Всеагальний єврейський робітничий союз в Литві, Польщі та Ро-сії» - «Бунд». «Батьком» цієї партії вважається Аркадій Кремер. Цен-тральним друкованим органом стала газета «Арбейтер штімме» (на поч. XX ст. її змінила «Дер Бунд»).

На початкових етапах «Бунд» не висував вимог досягнення національних прав, вважалось, що всі класові проблеми знімуться після перемоги пролетаріату в класовій боротьбі. З часом керівництво партії розробило програму національно-культурної автономії. Це викликало різку негативну реакцію з боку більшовиків на чолі з В. Леніном. Їхня позиція ґрунтувалась на запереченні існування єврейської нації, оскільки у євреїв, які були розсіяні по всьому світу, не

існувало спільної мови та території. Тому, у відповідності з окресленою логікою, єдиним виходом для євреїв лишалась асиміляція.

Національні партії різних політичних спектрів активізували свою діяльність в умовах першої російської революції 1905 р. «Бунд» не став винятком. У складі загальноросійських політичних партій як соціалістичного, так і ліберальних спрямувань також були представлені євреї, власне як і українці з поляками, що було доволі типовим явищем для того часу. Пов'язувалось це і з ідентифікаційними процесами, які розвивались на тлі асиміляційних процесів. Частина політичних діячів прийняла ідею політичної модернізації Росії, в умовах якої, гіпотетично, могли б відкритись нові можливості та перспективи для самовизначення (традиційно - втілення ідеї національно-культурної автономії).

У відповідності з проголошеними Маніфестом 17 жовтня свободами, та умовами проведення виборчої кампанії до вищого законодавчого органу, євреям надавалось право формувати власні комітети виборщиків. Хоча єврейські партії так і не отримали можливості пройти до складу парламенту, можливою стала підтримка своїх представників у списках інших політичних сил. Однак боротьба за владу, яка передбачає наявність жорсткої конкуренції, позначилась і на стосунках між євреями, що представляли різні політичні табори. Гострі «профілі» соціальної стратифікації суспільства провокували політичну поляризацію. Паралельно зі створенням політичних партій, спостерігається піднесення та поживавлення елементів громадянського суспільства, крім всього іншого, з'являється досить специфічний феномен - єврейські громадсько-політичні об'єднання (як, наприклад, Єврейська народна група, до складу якої входили кадети та автономісти, а також Єврейська демократична група), у Києві створюється Товариство безпартійних євреїв-виборщиків губернії. Головною метою діяльності засновники проголосили об'єднання безпартійних виборщиків-євреїв для захисту їхніх виборчих прав. У статуті організації наголошувалось на необхідності сприяння проведенню у виборщики та члени Державної думи таких осіб, які б усіма дозволеними методами намагались «позитивно» вирішувати єврейське питання законним порядком [5, арк. 240].

Результатом спільної діяльності стало проведення (на загальноімперському рівні) до I Російської думи 12 депутатів-євреїв, п'ятеро з яких були сіоністами. Ще до виборів висувалась ідея створення в майбутній думі єврейської фракції, що мотивувалось

наявністю специфічних єврейських інтересів у новій Росії. Врешті-решт перемогла точка зору одного із засновників партії кадетів, ліберала Максима Вінавера, який був прибічником ідеї асиміляції євреїв. Саме за його наполяганням євреї-депутати розійшлися за фракціями - кадетській (9) та трудовиків (3) [6, с 78]. Від українських губерній в думу пройшли: київський доктор медицини Мейлах Червоненкіс (працював у бюджетній комісії), лікар Соломон Френкель, а також юрист та катеринославський депутат М. Шефтель (працював в аграрній комісії). Розпуск Думи позначився черговою погромною хвилею. У цих умовах в Києві було створено Коаліційну Раду із представників комітетів УСДРП, «Спілки», «Серп» та «Бунд», сіоністів-соціалістів. Найголовнішим завданням створеної Ради та координаційного центру стало протистояння єврейським погромам. У першу чергу були організовані загони самооборони, місто поділено на декілька районів, в кожному з яких чергувала своя бойова дружина. Можливо через подібну активізацію та об'єднання зусиль, погромів не відбулося. У названому конкретному випадку мова йшла про соціалістичні партії, УСДРП та «Спілка» мали багато спільного з «Бундом», а саме - переважна більшість членів цих партій не були робітниками великих промислових підприємств (у першому випадку - селяни, серед членів «Бунду» - дрібне ремісництво); ті й інші представляли собою відмінну культуру, що не належала до пануючої в Росії [7, арк. 20-22].

До складу останньої, IV Думи за списком конституційних демократів (кадетів) пройшли троє євреїв - М.Б. Бомаш, І.Б. Гуревич та Н.М. Фрідман. Зазначимо, що в ліберальних колах імперії в цілому, та в українських губерніях, зокрема, саме ця політична сила користувалась найбільшою підтримкою та популярністю. Єврейські ліберальні діячі для керівництва діяльністю єврейських депутатів та надання їм підтримки, утворили політичне бюро. До його складу увійшли: І. Грінбаум (сіоніст), М.М. Вінавер, Г.Б. Сліозберг (обоє - члени Єврейської народної групи та одночасно - партії кадетів); С.М. Дубнов, М.Н. Крейнін (обоє - Фолкспартей) до цієї групи приєднався відомий адвокат О. Грузенберг, який пізніше стане членом названої партії; Л. Брамсон, Я. Фрумкін - представляли інтереси Єврейської демократичної групи [8].

Однією з помітних рис передвоєнного періоду, яка засвідчувала розширення публічного простору, та, відповідно, зростання числа «читаючої» публіки, стало збільшення кількості періодичних видань

та їхніх накладів. На сторінках тогочасної преси зустрічаємо різноманітні повідомлення, в яких опосередковано знаходили відображення найпомітніші напрямки в єврейському суспільному та політичних рухах. Переважна більшість видавців газет у Російській імперії були євреями, що не могло не позначатись на змісті окремих публікацій. Скажімо, в одній із щоденних газет півдня України - «Аккерманському слові» - темі Палестини, в якій втілювалась ідея єврейського національного проекту, фактично в кожному номері присвячувались окремі «замальовки»: «[...] 30 років як на Священну Землю ступив перший виходець із Росії. У сіоністів відсутня потреба скликати конгреси. На обличчях відсутня турбота за завтрашній день, за шматок хліба, за можливі погроми [...]» [9, с. 2]. Розміщувалась інформація про постановки театру «Модерн», присвячені життю євреїв у Палестині. На противагу подібній інформації, у розділі «Вести і слухи» містилось повідомлення про закриття в листопаді 1913 р. у Лодзі 20 хедерів, в яких було викриті факти таємного (!) викладання польської мови, арифметики та історії [10, с. 2]. Тобто, як бачимо, акультурація лишалась необхідною складовою співіснування євреїв із «іншими» (у цьому випадку - поляками), а вихід за межі суто релігійного наповнення навчання в хедері, скоріше за все, відображав вимоги часу. Реакція представників російської влади, в свою чергу, засвідчувала прагнення законсервувати єврейську освіту виключно у релігійних межах. Асиміляція ж передбачала лише російський варіант.

З початком Першої світової війни одним із головних завдань єврейських депутатів стала боротьба проти антиєврейської кампанії, яку розгорнув російський Генштаб. Окремі кроки проти євреїв, здійснювала й цивільна адміністрація. Так, 5 липня 1915 р. було опубліковане урядове розпорядження, у відповідності з яким тимчасово заборонялось видання всіх газет та журналів на їдиш та івриті (виправдовувалось це проблематичністю здійснення цензурного нагляду).

Після того, як 23 серпня 1915 р. були змішені з вищих командних посад великий князь Микола Миколайович та генерал М. Янушкевич, з діяльністю яких пов'язувалась чергова антиєврейська хвиля, політика військової влади дещо пом'якшилась. З ініціативи вже згаданого політичного бюро, депутат-соціаліст О. Керенський відвідав фронт смугу та, після повернення, викрив з трибуни Державної думи антиєврейський наклеп військового керівництва. Бюро підготувало протест депутатів Думи з приводу урядових меморандумів 1916 р., в яких євреї звинувачувались в саботажі [8]. Після Лютневої революції

1917 р., яка зрівняла євреїв в правах з іншим населенням Росії, «єврейське питання» зняли з порядку денного.

Перша світова надзвичайно оголила проблему імперій, друзів-ворогів, які протягом століття підживлювали сепаратистські рухи на полі «супротивника», тим самим, фактично своїми руками створили ситуації неминучості «роз'їзду» за національними квартирами. Єврейські політичні та громадські рухи відображали загальні тенденції та суспільні настрої. Лютнева революція в Росії, яка проголосила демократичні свободи, активізувала діяльність політичних організацій різних спектрів, а підготовка до виборів в Установчі збори стала головним стимулом подібної активізації. Особливості громадсько-політичного життя знаходили відображення на сторінках періодичних видань. Якщо з початком війни частина газет та журналів були заборонені, то Лютнева революція повернула до життя видання, почали з'являтися нові. Однією із подібних стала газета, яку в умовах виборів започаткував Полтавський осередок ліберальної єврейської партії «Їдише Фолкспартей» під назвою «Єврей-виборець». Напередодні виборів склалась досить напружена ситуація, оскільки різні конкуруючі сили намагались позиціонувати себе як єдиних представників національних інтересів.

Матеріали, розміщені в газеті, відображають гостроту протиборства в єврейському політичному середовищі. Використання «революційної» лексики, у відповідності із загальносуспільними настроями («трудовий народ», «громадяни», «громадянки», «маси» та ін.), стає неодмінним атрибутом політичної періодики. Ключова частина номеру відведена зверненню «Громадянки та громадяни євреї! Голосуйте за список № 1 кандидатів в Установчі збори від партії "Їдише Фолкспартей"» [11, с. 1-2]. У тексті наголошувалось (зазначимо, досить несподівано, як для ліберальної партії), що названі кандидати будуть «представляти інтереси не одного класу, робітників або капіталістів, а всього єврейського трудового народу», і далі - «не мрії про далеке майбутнє, а потреби народу в теперішньому - такий наш девіз» [11, с. 1]. Як бачимо, активно використовувалась популістська риторика. «Для єврейської маси, для якої важлива та дорога ідея єврейського національного представництва, близькими є лише списки єврейські». Сіоністи, які фактично не пов'язували свого майбутнього з Російською імперією, не лишались осторонь політичного життя. Вони виступили в якості найбільшого конкурента «ІФП». У Полтавській, Могилевській та Волинській губерніях сіоністи виставили свої окремі списки.

Револуційний вир втягнув у політику і представників єврейських клерикальних кіл. Представники «ІФП» з обуренням наголошували на неможливості використання авторитету релігії для розв'язання не властивих для неї завдань. На сторінках газети з'явився заклик «засудити клерикалів, які блюзнірські перетворюють релігію у зброю суспільної боротьби» [11, с 3]. На розгляд потенційних виборців пропонувався список, до якого увійшли відомі громадські та політичні діячі. Однією з ключових постатей партії став історик С. Дубнов. Категоричний противник асиміляції, твердо переконаний у тому, що єврейська нація являє собою вищий тип культурно-історичної, або «духовної» нації. Його обурювала сама думка можливої відмови від національних прав заради досягнення прав громадянських. Одним із перших вказав на роль та значення розмовної мови в літературі та житті. На його думку, євреї є незнищеною нацією, оскільки їхнє існування базується на автономній організації, на самоврядуванні єврейських громад в усіх країнах. Щодо відношення до країн проживання, воно виражалось наступною формулою: любов до країни постійна, любов до гоїв, тобто до неєврейських народів - перемінна та залежить від відношення цих народів до євреїв.

У назві партії - «Єврейська народницька» знайшов відображення досить типовий підхід для ліберальної партії окресленого періоду. Свого часу представники української так званої Старої громади, намагаючись завуалювати свій лібералізм, з метою залучення до своїх лав революційно налаштованої молоді, створили організацію під назвою «Українська радикальна партія».

Наведений нижче список кандидатів від «Ідіше Фольцпартей» до Установчих зборів переконує, що з «трудовим» народом представники названої політичної сили не могли спілкуватись зрозумілою для них мовою (соціальні та освітні відмінності явно не дозволили б цього зробити):

1. Грузенберг О.О. - сенатор;
2. Дубнов С.М. - історик, головний ідеолог автономізму;
3. Єфройка С.Р. (Єфройкін) - літератор, кооперативний діяч;
4. Крейнін М.М. - к.ю.н., голова організаційного комітету зі скликання Всеросійського Єврейського з'їзду;
5. Крайній А.Н. - присяжний повірений, лектор університету Шинявського, редактор журналу «Новый путь»;
6. Лацкий Я.-В.Є. (Бертольд) - літератор;
7. Чернихов І.Ш. (Даниелі) - присяжний повірений;

8. Лозинський С.Е. - приват-доцент Петроградського університету [И, с 2].

Як відомо, Установчі збори так і не розпочали свою роботу, а подальший розвиток політичних подій сприяв посиленню поляризації в національних та суспільних настроях. Частина єврейських політичних діячів, у переважній більшості, відповідно до тогочасної термінології, соціал-демократичного спрямування, приєднались до здійснення нового політичного експерименту в межах колишньої імперії. Інша ж частина долучилась до безпосередньої реалізації єврейського національного «проекту» в Ізраїлі. Пожвавлення сіоністського руху напередодні та в роки війни було досить симптоматичним, оскільки у цьому випадку йшлося не про сепаратизм, а про наявність критичної маси зі стійким небажанням пов'язувати своє національно-державне майбутнє з майбутнім імперії у будь-якому вигляді.

Для єврейських національних діячів вирішити єврейське питання значило розплутати складний клубок внутрішніх єврейських проблем та хвороб - або шляхом культурно-національної автономії (бундівці), або шляхом створення єврейської держави (сіоністи). Причому, сіоністи розглядали демократичне суспільство в Росії не як самоціль, а як чудову базу для подальшої баталії, як сприятливий клімат для виховання вільних громадян майбутньої єврейської держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Миллер А. Империя Романовых и евреи : лекция / А. Миллер. - Режим доступа: <http://polit.ru/article/2006/06/06/miller3/>.
2. Шейнис Д.И. Еврейское студенчество в цифрах (по данным переписи 1909 г. в Киевском университете и политехническом институте) / Д.И. Шейнис.-К., 1911.
3. Иванов А.Е. Студенческая корпорация России к. XIX - нач. XX в.: опыт культурной и политической самоорганизации /А.Е. Иванов. - М., 2004.
4. Иванов А.Е. Еврейское студенчество в Российской империи начала XX в. Каким оно было? Опыт социокультурного портретирования /А.Е. Иванов ; [под ред. О.В. Будницкого]. - М, 2007 - 436 с.
5. Центральний державний історичний архів в м. Києві (далі - ЦДІАК України), ф. 442, оп. 636, спр. 647, ч. 1.
6. Законотворчество думских фракцій 1906-1917 гг.: документы и материалы / общ. ред. П.А. Пожинайло. - М, 2006. - 767 с.
7. ЦДІАК України, ф. 275, оп. 2, спр. 79.
8. Электронная еврейская энциклопедия. - Режим доступа: www.eleven.co.il.
9. Аккерманское слово. - 5 ноября 1913. - № 553
10. Аккерманское слово. - 8 ноября 1913. - № 556
11. Еврей-избиратель. Предвыборная газета Полтавского губернского комитета партии «Идише Фолкспартей». - 9 ноября, 1917. - № 3.